

wikkelingen voor de verschillende lagen van de bevolking verlopen? Genoeg vragen dus, waarop nader macro- en microhistorisch onderzoek antwoord zou moeten geven.

De 18de eeuw lijkt een tijd geweest te zijn waarin nieuwe- en oude woongebruiken nog door elkaar heen liepen. In tegenstelling tot de populaire beeldvorming is het onwaarschijnlijk dat de met huiselijkheid geassocieerde materiële veranderingen gedurende de 17de eeuw al geheel zijn doorgevoerd. In plaats daarvan maken ze deel uit van een langzaam en vooral zeer geleidelijk proces dat

zich gedurende de 18de, 19de en 20ste eeuw moet hebben voortgezet. Een duidelijke 'huiselijke' omslag, waarin de oudere 'niet huiselijke' woongebruiken geheel uit de woning verbannen zijn en plaats maakten voor nieuwe, lijkt niet te hebben plaatsgevonden. Indien de wooncultuur inderdaad werd doordrongen door een toenemend huiselijkheidsideaal, dan zal de uitwerking daarvan zich in de huizen hoogstwaarschijnlijk maar langzaam, geleidelijk en bovendien in allerlei variaties hebben geopenbaard.

Scriptieprijs 2010

Elk jaar organiseert Historisch Tijdschrift Holland een scriptieprijs, die wordt uitgereikt aan de beste Master- of Bachelorscriptie die in het afgelopen jaar verschenen is. De Holland-scriptieprijs bestaat uit een geldprijs en een publicatie van een artikel gebaseerd op de scriptie.

Het artikel, *Huiselijkheid tussen ideaal en werkelijkheid*, is gebaseerd op de winnende scriptie van 2010.

In 'Ideologische constructie of materiële werkelijkheid? Hollandse huiselijkheid tussen concept en fenomeen in de zeventiende en achttiende eeuw' schreef Sanne Muurling op boeiende wijze over de verbeelding en verwezenlijking van 'huiselijkheid' in vroegmodern Holland. Niet alleen onderzocht ze het beeld van huiselijkheid zoals dat in de literatuur van de 17de eeuw gecreëerd werd, ze toetste dit beeld vervolgens door aan de hand van boedelinventarissen te kijken wat er nu daadwerkelijk in huizen aanwezig was aan huisraad en waar dit voor werd gebruikt. De jury van de Holland-scriptieprijs beoordeelde Muurlings onderzoeksmethode als 'prikkelend' en prees haar 'heldere en bovenal innovatieve scriptie'.

Typisch Nederlands?

Literaire huiselijkheid in de 19de eeuw

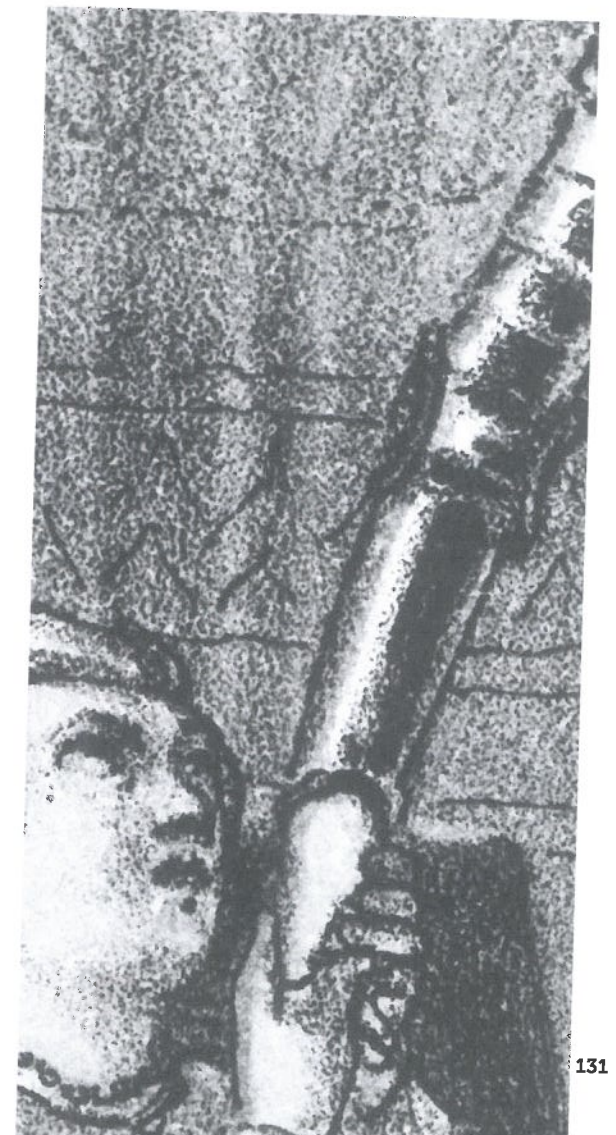
De Nederlandse literaire huiselijkheidscultus beleefde een hoogtepunt in de 19de eeuw. Tal van dichters doopten de pen in de inkt om belangrijke gebeurtenissen uit het gezinsleven te bezingen, zoals geboortes, de eerste stapjes, verjaardagsfeesten en huwelijken. Maar hoe terecht is de gangbare typering van huiselijkheid als een typisch *Nederlands* en typisch *19de-eeuws* literair verschijnsel eigenlijk? In dit artikel worden bij wijze van contrapunt twee stellingen verdedigd: ten eerste is huiselijke literatuur van alle tijden en ten tweede heeft de 19de-eeuwse huiselijkheid een internationaler karakter dan doorgaans wordt aangenomen.

In de eerste helft van de 19de eeuw nam de productie van huiselijke dichtstukjes en verhalen koortsachtig toe. Een fragment uit een gedicht dat de Groningse schrijver Hajo Spandaw voor zijn vrouw ter ere van hun huwelijksdag schreef, is illustratief voor de gangbare teneur:

O volzalig' huwelijksliefde!
heilig snoer, die harten bindt!
Schitterend goud doe vorsten pralen,
niets kan bij de vreugde halen
die men smaakt door vrouw en kind.¹

Kampioen der huiselijkheidsdichters was Hendrik Tolens, die in 1822 de onwaarschijnlijk hoge oplage van 10.000 exemplaren behaalde met de uitgave van zijn *Gedichten*.² Zijn populariteit zou vooral aan het nationale karakter van zijn gedichten te danken zijn geweest.³

Een blik op de canon van de Nederlandse literatuur, zoals die in 2002 door de leden van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde werd gekozen, stemt direct tot nadenken: huiselijkheid blijkt allerm minst voorbehouden te zijn aan de 19de eeuw.⁴ Op de tweede plaats staat de 17de-eeuwse dichter Joost van den Vondel, auteur van het treurspel *Gysbreght van Aemstel* (1637). Deze tragedie is huiselijker dan gedacht, want een van de belangrijkste motieven vormt het krachtige huwelijk tussen Gijsbrecht en zijn

Afb. 1 Portret van Adriaan Loosjes (1761-1818), Universiteitsbibliotheek Amsterdam (UvA) Bijzondere Collecties.

die als een engel vanuit de hemel neerkijkt op het aardse gewoel. In het tweede gedicht beschrijft Vondel hoe een jammerende menigte zich om de baar van zijn dochttertje verzamelt, terwijl ze kort daarvoor nog zo vrolijk rondhuppelde. Het verschil met de gedichten die Tollens in 1809 en 1814 op de dood van zijn dochttertjes vervaardigde, is in feite niet zo groot.⁸ Natuurlijk, er bestaan verschillen in taalgebruik en stijl tussen beide dichters, maar de overeenkomsten zijn veel groter. Zowel Vondel als Tollens staan – soms zelfs in dezelfde bewoordingen – uitgebreid stil bij de fase dat het kind nog onbekommerd speelde en beiden zoeken troost bij God. Het ene gedicht is niet wezenlijk huiselijker dan het andere.

Ik zwijg hier verder over de 17de-eeuwse huwelijkslessen van Jacob Cats en de destijds gangbare gewoonte om gelegenheidsgedichten op tal van huiselijke gebeurtenissen te vervaardigen en stap over naar de 18de eeuw. Ook in de 18de eeuw komen we 'echte' huiselijkheidsliteratuur tegen. Wat bijvoorbeeld te denken van deze felicitatie aan een pas bevallen vrouw, geschreven door de nu vrijwel vergeten dichter Joan Pluimer in de postume uitgave van zijn *Gedichten* (1723): 'Veel geluks, veel heil en zegen, / Kraamvrouw, met uw jongen zoon. / Eind'lyk hebt ge uw wensch verkregen. Dit's van uwe liefde 't loon: / Dit is een paerel aan uw kroon'.⁹ Kijken we naar de meer bekende auteurs, dan springt Sara Burgerhart (1782) van Betje Wolff en Aagje Deken eruit. Deze briefroman bekleedt de twintigste plaats in de hierboven al genoemde canon van de Nederlandse literatuur en gaat over de wees Sara, die aan de gevaarlijke lichtmis 'R' ontsnapt. Na haar hachelijke avontuur trouwt ze met de deugdzame Hendrik Edeling, met wie ze vijf kinderen krijgt, die zij voorbeeldig opvoedt. De schrijfsters vonden dat deze roman, waarin een duidelijk huiselijkheidsideaal wordt gepropageerd, bij uitstek geschikt was voor de 'meridiaan des huiselijken levens'. Ze wilden zo realistisch mogelijk schrijven, want

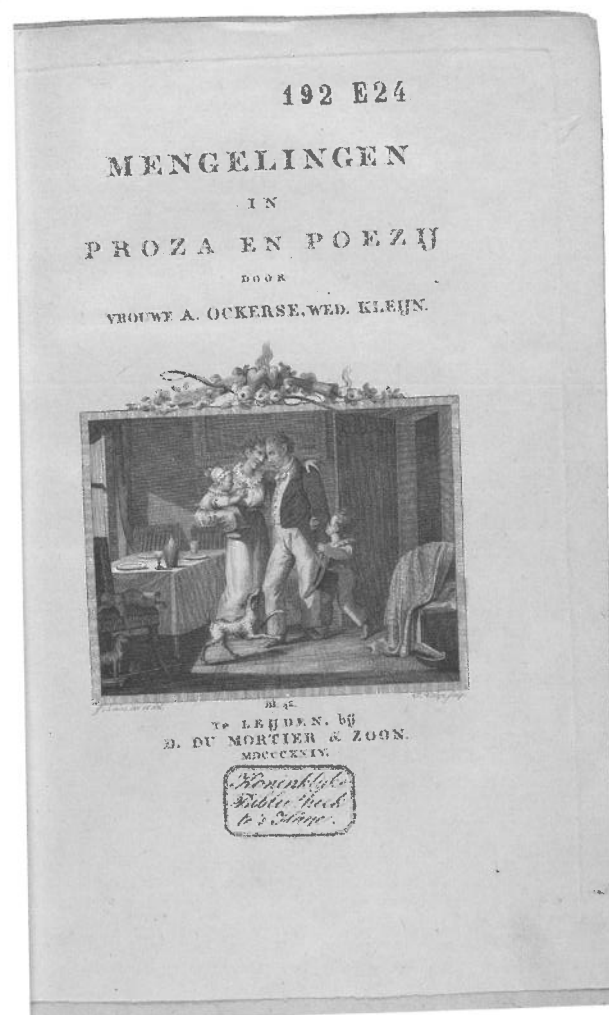
echtgenote Badeloch. Dat blijkt bijvoorbeeld uit de bekende rei van burchtbewoners, die de sterke band van de echtelieden bezingt: 'Waer werd oprechter trouw / Dan tusschen man en vrouw / Ter weereld oit gevonden? Twee zielen aan een gesmeed, Of vast geschakelt en verbonden / In lief en leedt'.⁵ Ook de echtelijke twist, die volgt op Badelochs weigering om zonder haar man naar het buitenland te vluchten, onderstreept de onverbreekbare band tussen beiden. Badeloch houdt aanvankelijk voet bij stuk, maar bindt uiteindelijk in: "k Gehoorsaem u, gelijk een Christe vrouwe past".⁶ In de meest recente opvoering van de *Gysbreght van Aemstel* uit 2012 werden uitgerekend de huiselijke scènes tussen Gijsbrecht en Badeloch tot het hoofdmotief van het stuk gemaakt.⁷

Er is nog meer huiselijk lief en leed bij Vondel te vinden. Wat te denken van de verzen die hij op zijn gestorven kinderen schreef, 'Kinder-lijk' (1632) en 'Uitvaart van mijn dochttertje' (1633). In het eerstgenoemde gedicht be-treurt Vondel het overlijden van zijn zoontje Constantijn,

Afb. 2 Het afscheid van Albrecht Beylinc, illustratie in bij de eerste zang van *De Hollandsche natie* (1812) van Helmers, litho door G.L.A. Amand, omstreeks 1870, Universiteitsbibliotheek Amsterdam (UvA) Bijzondere Collecties.

Het huiselijke karakter van Michiel de Ruyter is minder 19de-eeuws én minder Nederlands dan we denken

Afb. 3 Huiselijk geluk, Gravure van P. Velijn naar J. Smies uit A. Kleijn-Ockerse, *Mengelingen in proza en poezij*, Leiden 1824, Koninklijke Bibliotheek.

de lezers moesten het gevoel hebben dat ze de personages in het werkelijke leven konden tegenkomen. Het ging om echte 'Nederlandsche characters'.¹⁰ De literatuurwetenschapper Joep Leerssen heeft echter laten zien dat het pleidooi van Wolff en Deken voor burgerlijk realisme, dat gestoeld was op anti-aristocratische en anti-Franse sentimenten, allesbehalve typisch Nederlands was. De roman paste in een bredere Europese literaire trend waarin het niet-avontuurlijke, burgerlijke realisme hoogtij vierde.¹¹

Naar het begin van de 19de eeuw nu, het tijdperk waarin de ware Nederlandse huiselijkheid aan de oppervlakte

zou zijn gekomen. Het valt inderdaad niet te ontkennen dat er toen sprake was van een collectieve obsessie voor huiselijkheid. Behalve eenvoudige gedichten verschenen er ook romans en verheven epen waarin de huiselijkheid hoogtij vierde. Het gezinsgeluk spat bijvoorbeeld van de pagina's af in Adriaan Loosjes' historisch-didactische roman *Maurits Lijnslager* (1808) (afb. 1). Bij elke nieuwe geboorte kunnen Maurits en Maria Lijnslager hun geluk niet op: 'hun huisgezin was het middelpunt van hun genoegen, en ieder kind beschouwden zij als een nieuwen straal, die de zon van hun huiselijk geluk met grooter

glans deed schitteren.'¹² De roman werd bejubeld omdat deze 'het echte oude Hollandsche karakter en oude Hollandsche deugd uitmuntend doet uitkomen'.¹³ Al even huiselijk zijn de historische helden in enkele vaderlandse epen die gepubliceerd werden midden in de Franse bezettingstijd. Snikkend neemt de historische held Albrecht Beilinc afscheid van zijn vrouw en kind in het nationale epos *De Hollandsche natie* (1812) van J. F. Helmers (afb. 2). Groot is ook het lijden van Michiel de Ruyter, wanneer hij afscheid moet nemen van zijn echtgenote Anna in het epos *De laatste zeetogt van den admiraal de Ruyter* (1812) van Loosjes. De tranen vloeien nog rijkelijker, maar dan van vreugde, wanneer De Ruyter voor het eerst (en, zo weet de lezer, voor het laatst) zijn kleinzoon van twee jaar in de armen kan sluiten. Dergelijke emotionele familietafereelen lijken het typisch Nederlandse, want huiselijke karakter van de bezongen helden te benadrukken.

Toch wil ik ook hier een kanttekening bij plaatsen, waarbij ik me toespits op *De laatste zeetogt van den admiraal de Ruyter* van Loosjes. Bij nader inzien is het huiselijke karakter van Michiel de Ruyter misschien toch minder 19de-eeuws én minder Nederlands dan we in eerste instantie geneigd zijn te denken. Kan De Ruyters huiselijkheid ook anders beoordeeld worden? Ik denk het wel. Een aanwijzing daarvoor biedt een (anonieme) recensie uit 1813 uit het tijdschrift *Vaderlandsche letteroefeningen*, waarin gewezen wordt op het *litteraire* karakter van deze passages. De recensent fulmineert tegen al diegenen die neerkijken op de huiselijke scènes in Loosjes' werk:

Wee hem, die over zulke tooneelen den neus ophalen, of dezelve voor gemeen en kinderachtig mogt uitkrijten! Hij ware niet waardig HOMERUS te lezen, wiens afscheid van HECTOR en ANDROMACHÉ de Heer LOOSJES hier naar ons gevoel uitmuntend nagevolgd en op hedendaagsche zeden heeft toegepast, gelijk ook kort daarop HECTOR's bede voor ASTYANAX in die van DE RUYTER voor den kleinen THOMAS is nagebootst.¹⁴

Ofwel: de huiselijke tafereelen passen in een lange epische traditie en gaan terug op de *Ilias* van Homerus. Als voorbeeld verwijst de recensent naar de scène waarin De Ruyter voor het eerst zijn kleinzoon Thomas ziet. Hij neemt het jongetje op de arm en is zeer geëmotioneerd:

Verrukt om 't kind, dat, schoon gestoord in de eerste ruste,

Van blijdschap dartelend, zijn handen streelde en kuste,
Neemt hij het in zijn' arm en drukt het aan zijn hart;
Ja uit dat hart, dat koel en storm en krijsgnood tart,
Nu door natuurgevoel verteederd en bewogen,
Welt hem een reine traan van blijdschap op in de oogen.
God! zegt De Ruyter, ik die zooveel reeds ontving,
Smaak, in mijn grijsheid, nog deez' nieuwe zegening.
Laat mijn opregte bede uw goedheid niet verstoren.
Dat op deez' kleinzoon, uit mijne Alida geboren,
Uw onverkorte hand haar' milden zegen stort!
Dat hij een jongeling als mijn De Witte word';
Dat hij, tot man gegroeid, aan 't heil der maatschappij,
Ter eer van ons geslacht, geheel zijn leven wijje!¹⁵

De scène blijkt een regelrechte navolging van de *Ilias* van Homerus te zijn, bij wie we het volgende lezen:

Zo sprekend,
strekte de stralende Hektor zijn handen uit naar zijn zoontje, [...]
En nadat hij zijn zoon had gekust en gewiegd in zijn armen,
sprak hij tot Zeus en de andere goeden het volgende gebed uit:
'Zeus en de andere goden, geef dat ook deze, mijn zoon hier,
worden zal zoals ik, de uitstekendste man der Trojanen,
even strijdhaftig en sterk, een machtig heerser van Troje.'¹⁶

Loosjes gaat echter nog een stapje verder, want hij vervolgt zijn relaas met een bijbelse verwijzing naar Simeon, die door de Heilige Geest naar de tempel in Jeruzalem werd geleid en daar Jezus in zijn armen nam. De schoonzoon van De Ruyter, Pots, legt het verband met het verhaal uit de Bijbel:

Dit huislijk schoon tooneel staart Pots met eerbied aan,
En denkt: niet anders heeft eens Simeon gestaan,
Toen hij, het Heilig Kind opnemende in zijne armen,
God loofde en dankte voor zijn goedheid en ontfermen [...]

Pots deelt, geheel ontroerd, zijn denkbeeld Ruiter mede.

Ach, antwoordt deez': Mijn Zoon! ach! kon door mij de bede

Des grijzen Simeons gerust zijn nagezegd:

Weldadig Heer! laat nu in vrede gaan uw knecht.¹⁷

Loosjes heeft niet alleen Homerus nagevolgd (*imitatio*), maar hij heeft geprobeerd de Griekse dichter te overtreffen door er een bijbelse context aan te verbinden (*aemulatio*).

Deze constatering voert ons naar Loosjes' grote voorbeeld, Vondel, want dat is precies de wijze waarop deze 17de-eeuwse dichter te werk ging. Bij nadere beschouwing blijken sommige huiselijke scènes bij Loosjes niet alleen een klassieke en bijbelse, maar ook een vaderlands-historische intertekst hebben. De Ruyter en zijn echtgenote Anna hebben namelijk wel erg veel weg van Gijsbrecht en Badeloch, zowel in de scènes waarin hun sterke liefde wordt benadrukt als die waarin Anna poogt om een nieuwe zeereis van haar man te voorkomen.¹⁸ Anna overwint uiteindelijk haar emoties en laat haar man gaan, opdat hij kan strijden voor het vaderland, precies zoals Badeloch buigt voor Gijsbrecht. De Ruyters huiselijkheid is dus meer literair van aard, dan we in eerste instantie misschien geneigd zouden zijn te denken. Homerus, de Bijbel en Vondel blijken ten grondslag te liggen aan het huiselijke gedrag van de grote zeeheld.

Dergelijke literaire verbanden zijn ook aan te wijzen bij andere huiselijkheidsdichters, bijvoorbeeld Tollens. Zijn gedicht 'Op de eerste tand van mijn jongstgeboren zoontje', dat als de ultieme manifestatie van de literaire huiselijkheidscultus wordt beschouwd, blijkt een navol-

ging te zijn van de Duitse dichter Matthias Claudius. Het is weliswaar een vrije bewerking die sterk gekleurd is door de actuele context, maar het Duitse origineel vormt het fundament van deze zogenaamde 'typisch Nederlandse' lofzang op gezinsgeluk.¹⁹ Zo zijn er nog meer voorbeelden te geven. Ook Helmers liet zich vermoedelijk beïnvloeden door Homerische passages, terwijl de huiselijke romans van Loosjes mede op de Duitse opvoedkundige romans van A.G. Meissner zijn geïnspireerd.²⁰ De dichter en boekhandelaar J. Immerzeel jr. zocht eveneens inspiratie bij Duitse collegadichters.²¹

Hiermee is geenszins gezegd dat de typisch 19de-eeuwse huiselijkheid niet bestond noch dat zij geen typisch Nederlandse trekken vertoonde. Er was wel degelijk sprake van een piek in de huiselijkheidsliteratuur en Loosjes, Tollens en Helmers werden gezien als exponenten van een typisch Nederlandse cultuur.²² Zeker in een tijd van onderdrukking en wederopbouw – de Franse Tijd en het Verenigd Koninkrijk – was de nood aan vaderlandse lierzangen over de 'gezelligen en huisselijken kring' bijzonder hoog.²³ Hier zij slechts de kanttekening geplaatst dat het huiselijke geluk een belangrijk literair motief vormt door alle eeuwen heen en dat intertekstuele verbanden, die de nationale grenzen overstijgen, niet over het hoofd mogen worden gezien. Of het nu om Homerus, Vondel, Wolff en Deken of de genoemde 19de-eeuwse huiselijke dichters gaat, familiale betrekkingen stellen de schrijver bij uitstek in staat om de emoties van het publiek te spelen. De echtelijke liefde, emotionele afscheidsscènes, de geboorte en de dood van een kind, de literatuur kan eenvoudigweg niet zonder. In die zin is huiselijkheid van alle tijden én nationaliteiten.

'De aarde rust van 't lijden uit'

Over huiselijke poëzie

De vroeg 19de-eeuwse huiselijke poëzie is zonder meer de meest gesmade poëzie die er ooit geschreven is. Toch heeft dit type gedichten een hele natie van hoog tot laag in vervoe-ring gebracht in de periode na de Franse tijd. Die relatie met de terugkeer naar zelfstandig-hed is niet toevallig, want in de huiselijkheid vond men het vaderlandse zelfbeeld terug, ongeschonden door de vreemde inlijving.

Het gedicht 'Aan een gevallen meisje' van Hendrik Tollens Cz. kan als een beginpunt van de 19de-eeuwse huiselijke poëzie beschouwd worden. Met name de kernregels ervan, waarin het lyrisch subject de ongehuwde moeder voorhoudt hoe ze haar kind in de toekomst moet troosten voor het gemis van de vader maakten Tollens op slag beroemd.¹

Wichtige! Zijn wij wel te moe':

Schoon verschopt door een' verrader,

Kind! hierboven hebt ge een' vader;

Wat de diepe emotie van het publiek voor het eerste deel van Tollens' *Gedichten* – waarin dit gedicht is opgenomen – veroorzaakt, blijkt uit een woedende ingezonden brief van K.p (Joan Melchior Kemper) naar aanleiding van een recensie in de *Hedendaagsche Vaderlandsche Bibliotheek* van 1811.² De criticus had terecht erkend dat de oorspronkelijk Nederlandse traditie van het 17de-eeuwse gelegenheidsgedicht van Vondel, Hooft, Huygens en Dirk Smits doorklonk in Tollens' gevoelige werk, maar ook had hij vastgesteld dat voor dit lieflijke, eenvoudiger type poëzie niet veel kunstzinnigheid nodig was. Die toevoeging werd door Kemper, mede namens een schare Tollensfans in Leiden, opgevat als een regelrechte belediging van het nationaal gevoel, en een miskennis van een nieuw hoogtepunt in de Nederlandse literatuur. En wie dit niet zag, was volslagen onkundig van wat er leefde onder het publiek van 1811.

Wat leeft er dan eigenlijk onder het publiek van 1811? Tijdens de Franse tijd kan men zich hierover natuurlijk niet openhartig uitspreken, maar in 1814 komt het antwoord uit het tijdschrift *Boekzaal*, naar aanleiding van de tweede druk van Tollens' *Gedichten*, deel I.³ Zoals maar zelden gebeurde, moest die herdruk er komen en in een aparte recensie ervan wordt Tollens geëerd als degene die in de tijden van Franse onderdrukking Nederlandse waarden voor de bevolking warm had gehouden. Het herstel van de oude orde schrijft men letterlijk voor een niet gering deel op het conto van Tollens' huiselijke taferelen die het vermogen zouden hebben het moreel van de uitgewoonde staat weer op te vijzelen. Kemper, onvermoeibaar in zijn aanwakkering van nationaal gevoel in de zwaarste periode van de Franse overheersing, moet in een vroeg stadium de potentie onderkend hebben van de combinatie van man en thema die alle nationale tegenstellingen kon doen wegsmelten: Tollens en de huiselijkheid. Conrad Busken Huet stelt in zijn opstel 'Tollens' uit 1874 dat Nederland in 1813 'een natie van flauwe vaderlanders' was en dat er slechts een half dozijn mannen waren, die 'moedig in bezielde taal den dageraad eener betere toekomst predikten'. Tollens zou er, naast Bilderdijk, Helmers en anderen, één van zijn.⁴

De aura van verzetspoëet zal Tollens altijd blijven aankleven. Hij werd geen connaisseurdichter, maar een publiekslieveling. Als geen ander leek hij aan te voelen welke woorden als balsem op de vele wonden zouden zijn, van de bevrijding tot en met de Belgische opstand;